

УДК 78.01:37.036

Сергій ГОРБЕНКО,

кандидат педагогічних наук, професор кафедри теорії та методики музичної освіти, хорового співу і дирижування Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (Україна, Київ) ssgorbenko@gmail.com

СИСТЕМНИЙ КОНСТРУКТ У РОЗВИТКУ ІДЕЙ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЗАСОБАМИ МУЗИКИ

У статті розкривається зміст феномену «система» у педагогічній науці та його структурні компоненти. Зроблено спробу розгляду проблеми розвитку гуманістичних ідей виховання учнів засобами музичного мистецтва у творчій спадщині вітчизняних педагогів XX – поч. XXI ст. на основі системного підходу. Висвітлюються базові якісні регулятиви – системний, процесуальний, діяльнісний. Системний - характеризується якістю освітнього середовища та відповідними педагогічними умовами. Процесуальний трактується як процес інтеріоризації загальнолюдських цінностей. Діяльнісний регулятив визначається способом організації музичної діяльності учнів, в основі якої лежить зовнішній (предметний) та внутрішній (особистісний) плани. Доводиться важливість духовно-катарсичної активності індивіда.

Ключові слова: система, процес, діяльність, гуманістичне виховання, педагогічні умови, художнє середовище, інтеріоризація.

Лит. 12.

Serhii HORBENKO,

Ph.D. In Education, Professor of the Music Education Theory and Methodology,
Choral Singing and Conducting Department,
Dragomanov National Pedagogical University
(Ukraine, Kyiv) ssgorbenko@gmail.com

SYSTEM CONSTRUCT IN IDEAS DEVELOPMENT OF PUPILS HUMANISTIC EDUCATION BY MUSIC RESOURCES

The author reveals the «system» phenomenon content in pedagogical science, its structural components and the systems approach essence. It is made an attempt of examination the humanistic ideas in pupils education development problem by music art resources in the creative heritage by native teachers of XX - early XXI century based on system approach. Basic quality regulatives are highlighted: system regulative, procedural regulative, activity regulative. The system regulative is characterized by education environment quality and relevant pedagogical conditions. The procedural regulative is treated as a human values interiorization process. The activity regulative is determined as pupils music activities organization way based on the external (objective) and internal (personal) plans. The importance of person's spiritual cathartic activity has been proved.

Key words: system, process, activity, humanistic education, pedagogical conditions, artistic environment, interiorization.

Ref. 12.

Сергей ГОРБЕНКО,

кандидат педагогических наук, профессор кафедры теории и методики музыкального образования, хорового пения и дирижирования Национального педагогического университета имени Михаила Драгоманова (Украина, Киев) ssgorbenko@gmail.com

**СИСТЕМНЫЙ КОНСТРУКТ В РАЗВИТИИ ИДЕЙ
ГУМАНИСТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ
СРЕДСТВАМИ МУЗЫКИ**

В статье раскрывается содержание феномена «система» в педагогической науке и его структурные компоненты. Осуществлена попытка рассмотрения проблемы развития гуманистических идей воспитания учащихся средствами музыкального искусства в творческом наследии отечественных педагогов XX – нач. XXI ст. на основе системного подхода. Освещаются базовые качественные регулятивы – системный, процессуальный, деятельностный. Системный характеризуется качеством образовательной среды и соответствующими педагогическими условиями. Процессуальный трактуется как процесс интериоризации общечеловеческих ценностей. Деятельностный регулятив определяется способом организации музыкальной деятельности учащихся, в основе которой лежит внешний (предметный) и внутренний (личностный) планы. Доказывается важность духовно-катарсической активности индивида.

Ключевые слова: система, процесс, деятельность, гуманистическое воспитание, педагогические условия, художественная среда, интериоризация.

Лит. 12.

Постановка проблеми. В умовах сьгоднішніх реалій людина знаходиться у стані різноманітності альтернативних можливостей вибору своєї поведінки та факторів впливів на стан її культури і вихованості. Важливе місце у цьому процесі належить системності, що визначає розуміння спільності закономірностей розвитку об'єктів суспільної і духовної організації. Термін «система» з'явився ще у Стародавній Елладі і означав поєднання, організацію, союз, виражав і деякі акти діяльності та пов'язувався з формами соціально-історичного буття. Люди різних історичних епох вивчали явища об'єктивного світу, не розглядаючи їх як систему, вважали просто предметами і явищами. Народження істинно наукових макросистемних уявлень відноситься до середини XIX ст. На межі XIX –XX ст. створюються фундаментальні наукові теорії, що несли відомості про важливі системні принципи об'єктивного світу.

Аналіз досліджень. Виникнення системності в науці пов'язано, насамперед, з іменами таких філософів та вчених, як Аристотель, Платон, А. Ейнштейн, Г. Гегель, І. Кант, О. Бутлеров, Ч. Дарвін, Д. Меделеєв, Л. Виготський та ін. У педагогіці поняття системи було вперше застосовано Н. Кузьміною, що розглядає його як множину взаємопов'язаних структурних та функціональних компонентів, що підпорядковуються меті виховання, освіти й навчання підростаючого покоління і дорослих. Первісний істинний смисл цього терміну визначає Т. Ільїна, яка вважає, що це поняття впорядковане безліччю взаємопов'язаних елементів, які виступають у взаємодії із середовищем як цілісне явище. Категорія «педагогічна система» ґрунтовно розглядалась такими дослідниками, як С. Архангельський, П. Анохін, В. Афанасьєв, А. Белкін, І. Котова, Н. Кузьміна, Л. Лузіна, В. Свірський, С. Смирнова, В. Сагатовський, С. Шиянов, В. Якунін та ін.

Метою статті є висвітлення шляхів системного підходу до гуманістичного виховання учнів на основі ідей вітчизняних педагогів.

Виклад основного матеріалу. Гуманістичне виховання учнів засобами музики базується у нашому дослідженні на якісних станах-регулятивах: системному, процесуальному та діяльнісному. Під «системою» у педагогічній науці розуміють виділену, на основі окремих ознак, впорядковану певну кількість взаємопов'язаних елементів, що об'єднуються загальною метою функціонування і виступають у взаємодії з середовищем як цілісна єдність [9]. До загальних ознак феномену системи найчастіше відносять цілісність, ієрархічність, структурність, функціональність, цілеспрямованість і

самоорганізацію. Пізнаючи світ, людина стикається з явищами природи і суспільства, які існують в дійсності не інакше як у формі об'єктів, предметів, комплексів, єдностей, тобто володіють ознаками цілісності, системності. Узагальнено називаємо їх системами, а саме вивчення цілісних предметів і явищ, виявлення закономірностей їх утворення, існування і взаємодії вважається системним підходом. Для нас сутність системності полягає у тому, що вона є методологічною орієнтацією педагогічної діяльності, в якій об'єкт пізнання чи перетворення розглядається як система. «Людина не виховується по частинах, – підкреслював А. Макаренко, – вона створюється синтетично всією сумою впливів, яким вона підлягає» [6, 67].

Педагогічна система тлумачиться у сучасних працях як упорядкована кількість взаємопов'язаних компонентів, що утворюють єдине ціле та підпорядковані цілям виховання і навчання. І. Блауберг і В. Ганзен вважають, що в якості системи можна розглядати будь-який об'єкт дійсності за умови, що він становить собою відносну цілісну множину пов'язаних між собою елементів [1, 304–305]. Кожна педагогічна система включає в себе ряд компонентів, підсистем, вибір яких може мати різне підґрунтя і, до певної міри, є інтуїтивним творчим актом. Взаємодія таких компонентів породжує педагогічний процес. У нашому дослідженні такими компонентами виступають основні детермінанти (закони, принципи, закономірності) та середовище виховання.

Зазначимо, що системний підхід полягає у розгляді кожного, у різній мірі складного об'єкта в якості самостійної системи зі своїми особливостями функціонування і розвитку. Базуючись на ідеях єдності та цілісності, системність дозволяє розглядати процес гуманістичного виховання як деяку систему, що характеризується такими складовими: законами духовно-морального вчинку дитини; вимогами до виховної дії педагога; закономірностями процесу гуманістичного виховання; принципами процесу навчання і виховання; субстанційними особливостями гуманістичного виховання засобами музики в контексті ідей вітчизняних педагогів.

У становленні, функціонуванні та розвитку будь-якої гуманістичної виховної системи значну роль відіграє середовище як компонент самої системи. Його складовими є шкільні уроки музики, позакласна музично-виховна робота, позашкільні заклади освіти, сімейне виховання. Ними виступають такі компоненти: інформаційний (необхідний навчальний матеріал для самоосвіти і саморозвитку, суспільні правила, норми, закони, вимоги, поради, побажання); методичний (навчальні плани, виховні програми); комунікаційний (стиль спілкування, характеристики учнів, форми і методи організації навчально-виховного процесу, прогресивні ідеї педагогів минулого і сучасності, приклад однолітків, батьків, оточуючих та їх культура взаємин, поведінки тощо); емоційний (здатність шкільного, позашкільного середовища забезпечити суб'єктам навчально-виховного процесу систему можливостей і умов для ефективного особистісного саморозвитку; сукупність стійких емоційних станів, що сприяють позитивному функціонуванню особистості; педагогічна взаємодія, співпраця, співтворчість у системі учитель-учень).

У гуманістичному вихованні учнів на основі ідей відомих педагогів виділяємо декілька умов, серед яких одне з найважливіших місць належить мотивації. А. Маслоу дає визначення мотивації як прагнення людини виявити себе у тому, до чого вона відчуває себе потенційно здібною [7]. Це генетичне бажання самореалізації у відповідності з природними здібностями людини до певних видів діяльності і наполегливість в оволодінні ними на творчому рівні. Така активна й стійка потреба перетворюється у прагнен-

ня, що реалізуються в конкретні досягнення лише тоді, коли виникає чи створюється необхідне для цього середовище.

Наступна умова стосується взаємодії та співробітництва між учасниками виховного процесу. Художньо-естетичну діяльність дослідники визначають як активну взаємодію, спілкування людини з музичним мистецтвом, художніми цінностями (О. Гончарова). Активізація такої взаємодії сприяє прискоренню процесу формування особистісних якостей, розвитку ідей та суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин. При цьому вчитель є посередником між дитиною і культурою, який надає допомогу і підтримку в перебудові поглядів індивіда у світі культурних цінностей. Вчитель, взаємодіючи з особистістю дитини, осмислює ціннісно-сміслові орієнтири своєї діяльності, орієнтуючись на ідеї виховання вітчизняних педагогів, суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини та культуру особистісної взаємодії вчителя музики. Вона розвивається у другою домінуючому процесі, в якому відбивається цінність «іншого обличчя» [12], установка на його прийняття, увага до нього, співробітництво тощо.

Виховна сутність взаємовідносин учнів між собою полягає в умінні через призму особистого світосприймання досягнути внутрішній світ іншої людини (Ш. Амонашвілі, І. Бех, П. Блонський, І. Зязюн, О. Рудницька, В. Сухомлинський, Б. Яворський та ін.). Вітчизняні педагоги неодноразово наголошували на тому, що у спілкуванні з однолітками потреба дітей у співробітництві набуває рис у співтворчості.

Ще однією педагогічною умовою є здатність учителя до креативності. Вона розглядається нами як пошук учителем музики неординарних, нестандартних підходів, методів, прийомів, форм виховної роботи в ході музичних занять. Коли йдеться про творчу індивідуальність педагога, то маємо на увазі, перш за все, особливості його мислення, яке характеризується такими чинниками: оригінальністю, гнучкістю, точністю (доведення до завершення результатів творчої роботи), прогностичністю (здатність передбачати реалізацію і розвиток запропонованих ідей за певних умов).

Важливою педагогічною умовою є створення на уроці особистісно-зорієнтованих ситуацій. Для успішного виховання учнів засобами музики має бути створена атмосфера свободи, активного спілкування і природного самовираження, взаєморозуміння, саморозвитку особистості. Такий тип педагогічних ситуацій В. Серіков характеризує як особистісно-зорієнтований. Вони народжуються там, де вчитель стає однодумцем, другом дитини, бачить у ній людину, яка вступає у світ пізнання, творчості; уміє відчувати духовний світ учня, його бачення усього, що оточує довкола. Однією з форм прояву особистісних здібностей учня є створення особистісно-зорієнтованої ситуації на музичному занятті. Вчитель мусить знайти для учнів цікавий музичний матеріал задля спільних переживань, пробудити і підтримати творче відношення до будь-якого виду музичної діяльності. Надзвичайно важливо, аби створена система ситуацій зачіпала струни душі кожного учня, впливала на його емоційний стан.

Будь-яка виховна ситуація потребує створення позитивного емоційного фону і атмосфери емоційного підйому. Вихователь повинен прагнути виявити і розвинути у дитини хороші якості через створення навколо неї відчуття постійного успіху, фону прихвальної діяльності, переживання. Його викликає система катарсичних подій. Думки, переживання, вчинки приводять вихованця до духовного очищення, піднесення, що набувають характеру самостійних духовних цінностей, які індивід засвоює та реалізовує.

Другим якісним станом розвитку ідей гуманістичного виховання засобами музики є процесуальний регулятив. Б. Асаф'єв вважав, що у процесі музичної роботи з дітьми головне підвести їх до усвідомлення поняття процесуальності в музиці, без чого глибо-

ке розуміння самої суті творів мистецтва неможливе. Для характеристики цього регулятиву використовуються загальнонаукові категорії «стан», «етап», «стадія», «період». Структура процесу виховання komponується із названих категорій у динаміці зміни цих станів у конкретний проміжок часу і в певному просторі. Термін «процес» трактується вченими як сукупність послідовних дій для досягнення певного результату; послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком. Виходячи з цього, ми можемо розглядати виховання як спеціально організований процес інтеріоризації загальнолюдських цінностей (Є. Шиянов). С. Гончаренко тлумачить його у вигляді «процесу перетворення зовнішніх реальних дій на внутрішні, ідеальні дії (...) Інтеріоризація дає змогу людині оперувати образами предметів, яких у певний момент немає в її полі сприймання, подумки переміщатися в минуле, майбутнє, у просторі тощо; завдяки інтеріоризації зовнішні фактори людської поведінки перетворюються в усталені внутрішні якості особистості» [3, 201].

Особливо акцентуємо увагу на історичній складовій інтеріоризації. Ю. Поляков наголошує, що досягнення історії є процесом надзвичайно складним, тому що він ніколи не йшов і не йде прямо, а складається з підйомів і спадів, рухів по прямій і зигзагів та поворотів. Історичний процес складається з багатьох подій, фактів, явищ. На хід історії у великій мірі впливають видатні особи, «(...) тому історію не можна вивчати тільки в площинному вимірі (...) Історія повинна поставати перед нашими сучасниками об'ємною, поліхромною і поліфонічною. Для цього (...) треба із самої історії діставати все головне, характерне, типове, багатокольорове, об'єктивно відображаюче сутність і основні риси того, що відбувається» [8, 5].

Третім якісним станом розвитку ідей гуманістичного виховання є діяльнісний регулятив. У психологічній науці діяльність визначається як активний процес оволодіння суспільним досвідом, досягненнями культури з одного боку, і як ведучий фактор розвитку і саморозвитку особистості – з іншого (А. Запорожець, Д. Ельконін, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.).

На основі аналізу діяльнісного підходу до виховання особистості в роботах педагогів і психологів виділяємо певні ознаки і особливості діяльності. По-перше, діяльність є не одностороннім процесом дії людини на природу, а обопільним, тобто взаємодіючим. У процесі цієї взаємодії задовольняються окремі особистісні потреби індивіда. По-друге, психолог О. Леонт'єв називає в якості ознаки діяльності її предметність. Предмет діяльності, на його думку, – це той предметний чи ідеальний продукт, заради якого здійснюється діяльність. Причому, в ході діяльності, яка включає в себе полюс суб'єкта і полюс об'єкта, відбуваються процеси «опредмечування» (суб'єкт втілює свої замисли) і «розпредмечування» (суб'єкт оволодіває якостями об'єкта діяльності). По-третє, до ознак діяльності О. Леонт'єв відносить цілеспрямованість, структурність та її перетворюючий характер.

У нашому дослідженні ми враховували положення психології про наявність у кожній діяльності зовнішнього та внутрішнього планів. Їх реалізація передбачає виділення елементів, що відносяться до зовнішньої (предметної сторони діяльності) і до внутрішньої (особистісної діяльності). При цьому повинна бути забезпечена розробка зв'язків і відношень між усіма елементами діяльності, а також враховані особливості переходу діяльності із зовнішнього плану у внутрішній (інтеріоризація), із внутрішнього плану у зовнішній (екстеріоризація). Інтеріоризація веде до перетворення загальнолюдських цінностей у вищі психічні функції особистості. Л. Виготський вважав, що всяка функція в культурному розвитку людини з'являється двічі: спочатку як інтерпсихічна категорія

Горбенко С. Системний конструкт у розвитку ідей гуманістичного... (в соціальному плані між людьми), потім як інтрапсихічна (в психологічному плані всередині особистості) [2]. При цьому динаміку духовних потреб особистості пов'язуємо з діяльністю, яка створює нові об'єкти і викликає потребу в емоційних переживаннях, катарсисі. Тобто, від знання, зовнішнього сприйняття до внутрішнього відчуття.

Як було сказано вище, гуманістичне виховання передбачає суб'єкт-суб'єктні стосунки між учителем і вихованцем. Але бути суб'єктом виховного процесу означає бути активним. Г. Костюк відмічає, що людські риси, активність особистості проявляються в енергійній, ініціативній діяльності, навчанні, різних видах творчості тощо. На думку О. Киричука, до цього слід додати, що життєва активність – це ще й можливість змінювати самого себе відповідно до певної системи власних цінностей, своїх можливостей та диспозицій. Тобто, активність виступає як здатність до самовираження, самореалізації, саморегуляції особистості. Тут активність музикування, театралізація, виступає засобом вираження власного «Я» через емоційно-почуттєву, когнітивну та вольову сфери, реалізацію творчого потенціалу. Тому на основі інтенсивної діяльності необхідне стимулювання у дітей духовно-катарсичної активності, спрямованої на самопізнання, самооцінку свого власного внутрішнього світу, самовдосконалення.

Висновки. Необхідність розроблення системи гуманістичного виховання засобами музики в сучасних умовах на основі ідей вітчизняних педагогів обґрунтовано актуальністю проблеми, її соціальним значенням для суспільства, потребами та інтересами учнів молодшого та середнього шкільного віку як стратегічного ресурсу формування людини культури в умовах розвитку демократичних процесів. Наголосимо, що будь-яка система гуманістичного виховання не буде ефективною без учителя, який відповідав би вимогам побудови науково-обґрунтованої виховної дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Блауберг И. Система // Краткий словарь по философии / [под общей ред. И. Блауберга, И. Пантина]. – М. : Политиздат, 1982. – 4-е изд. – 431 с.
2. Выготский Л. Психология искусства / Л. Выготский. / [под ред. М. Ярошенко]. – М. : Педагогика, 1987. – 345 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – Вид. друге, доп. й випр. – 552 с.
4. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України ; головний ред. В. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Леонтьев А. Проблемы развития психики. / А. Леонтьев. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – Изд. четвертое. – 584 с.
6. Макаренко А. Методика виховної роботи / А. Макаренко. – К. : Рад.школа, 1990. – 366 с.
7. Маслоу А. Мотивация и личность. / А. Маслоу // [пер. с англ. А. Татлыбаевой]. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
8. Поляков Ю. Как отразить многомерность истории / Ю. Поляков // Новая и новейшая история. – 2003. – № 4. – С. 3–10.
9. Пустовіт Г. Теоретичний аспект проблеми проектування освітньо-виховних систем у поза-шкільних закладах / Г. Пустовіт // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – 2002. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 12–15.
10. Сериков В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии : [монография] / В. Сериков. – Волгоград : ВГПУ, 1994. – 150 с.
11. Слостенин В. Педагогіка / В. Слостенин, И. Исаев, Е. Шиянов // [под ред. В. Слостенина]. – М. : Academia, 2004. – Изд. третье. – 576 с.
12. Ухтомский А. Письма. Публикация, вв. статьи и примечания / А. Ухтомский // Е. Бронштейн. Пути в неизвестное. – М., 1973. – Сб. 10. – С. 371–435.

REFERENCES

1. Blauberger I. Sistema // Kratkij slovar' po filosofii / [pod obshej red. I. Blaubergera, I. Pantina]. – M. : Politizdat, 1982. – 4-e izd. – 431 s.
2. Vygotskij L. Psihologija iskusstva / L. Vygotskij. / [pod red. M. Jaroshenko]. – M. : Pedagogika, 1987. – 345 s.
3. Goncharenko S. Ukraïns'kij pedagogichnij enciklopedichnij slovník / S. Goncharenko. – Rivne : Volins'ki oberegi, 2011. – Vid. druge, dop. j vipr. – 552 s.
4. Enciklopedija osviti / Akademija pedagogichnih nauk Ukraïni ; golovnij red. V. Kremen'. – K. : Jurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
5. Leont'ev A. Problemy razvitija psihiki. / A. Leont'ev. – M. : Izd-vo MGU, 1981. – Izd. chetvertoe. – 584 s.
6. Makarenko A. Metodika vihovnoï roboti / A. Makarenko. – K. : Rad.shkola, 1990. – 366 s.
7. Maslou A. Motivacija i lichnost'. / A.Maslou // [per. s angl. A. Tatlybaevoj]. – SPb. : Evrazija, 1999. – 478 s.
8. Poljakov Ju. Kak otrazit' mnogomernost' istorii / Ju. Poljakov // Novaja i novejschaja istorija. – 2003. – № 4. – S. 3–10.
9. Pustovit G. Teoretichnij aspekt problemi proektuvannja osviti o-vihovnih sistem u pozashkil'nih zakladah / G. Pustovit // Naukovi zapiski VDPU im. M.Kocjubins'kogo. Serija: Pedagogika i psihologija. – 2002. – Vip. 6. – Ch. 2. – S. 12–15.
10. Serikov V. Lichnostnyj podhod v obrazovanii: koncepcija i tehnologii : [monografija] / V. Serikov. – Volgograd : VGPU, 1994. – 150 s.
11. Slastenina V. Pedagogika / V. Slastenina, I. Isaev, E. Shijanov // [pod red. V. Slastenina]. – M. : Academia, 2004. – Izd. trete. – 576 s.
12. Uhtomskij A. Pis'ma. Publikacija, vvodn. statt'ja i primechanija / A. Uhtomskij // E. Bronshtejn. Puti v neznaemoe. – M., 1973. – Sb. 10. – S. 371–435.

Статтю подано до редакції 26.03.2015 р.